

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ШКІЛЬНА НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА З ІНОЗЕМНИХ МОВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

SCHOOL'S EDUCATIONAL LITERATURE FROM FOREIGN LANGUAGES OF THE SECOND HALF OF XX CENTURY

У статті проаналізовано шкільну навчальну літературу з іноземних мов другої половини ХХ ст. Простежено еволюцію національного навчального посібника крізь призму історичних, педагогічних і соціальних реалій; висвітлено пріоритетні значення та методичні розрахунки їх побудови. Проведено аналіз навчального посібника з курсу «Іноземна мова» для загальноосвітньої школи України у 1949–2000 рр.

Аналіз психолого-педагогічної літератури із проблем підручникотворення в Україні досліджуваного періоду показав нерівномірність розвитку теорії шкільного підручника на різних етапах формування педагогічної думки, а також залежність цієї галузі від усвідомлення ролі та місця підручника у розвитку педагогіки та школи.

Аналіз підруничкового забезпечення курсу іноземної мови для загальноосвітньої школи України 1949–1970 рр. виявив значні недоліки: виклад навчального матеріалу не відповідав послідовності, встановленій програмами; нечіткі, сірі ілюстрації, жовтий папір книг, що не сприяли вихованню естетичних смаків, не враховували вікових вимог учнів; чіткий ідеологічний характер текстового й ілюстративного матеріалу, завдання часто «прив'язувалися» до основних принципів комуністичної ідеології; наявність русизмів і помилок перекладу (з російської українською). У 1971–1990 рр. школа здійснила повний перехід до нових підручників; у змісті навчальних книг переважали вправи на засвоєння лексичного матеріалу (не граматичного), різнопланові діалоги, теми текстів для читання.

У період державної незалежності України з'являється різноманітна навчальна література, посилюється її комунікативна спрямованість; запроваджується створення підручників з іноземної мови для початкової школи, посібників та аудіокниг прискореного вивчення іноземних мов; з'являються перші онлайн-підручники.

Ключові слова: *шкільна навчальна література, іноземні мови, підручникотворення, дидактичні функції, шкільна освіта.*

The article analyzes the school educational literature from foreign languages of the second half of the XX century. The evolution of the national textbook-creation through the prism of historical, pedagogical and social realities is traced; priority values and methodical calculations of their construction are highlighted. An analysis of the textbook provision of the course "Foreign Language" for the comprehensive school of Ukraine was conducted 1949–2000.

Analysis of the psychological-pedagogical literature on the problem of textbook-creation in Ukraine of the studied period showed uneven development of the theory of the school textbook at different stages of the formation of pedagogical thought, as well as the dependence of this field on the awareness of the role and place of the textbook in the educational process stage of development of pedagogy and school.

The textbook provision of the foreign language course for the comprehensive school of Ukraine in 1949–1970 showed that there were significant gaps in the educational books: the presentation of the educational material did not correspond to the sequence established by the programs; fuzzy, gray illustrations, gray or yellow paper books did not contribute to the education of aesthetic tastes and did not take into account the age requirements of pupils; textual and illustrative material had a clear ideological character, tasks were often "tied" to the basic principles of communist ideology; characterized by the presence of Russianism and translation mistakes (from Russian to Ukrainian).

In 1971–1990, the school made a complete transition to new stable textbooks; the content of educational books is dominated by exercises in the acquisition of lexical material (not grammatical), diversified dialogues, topics of texts for reading; foreign language guides are created for students. During the period of state independence of Ukraine there is a variety of educational literature, its communicative orientation is enhanced; creating foreign language textbooks for elementary school; manuals and audiobooks of accelerated learning of foreign languages were distributed; the first online tutorials appear.

Key words: *school educational literature, foreign languages, textbook-creation, didactic functions, school education.*

УДК 37.013 (045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.1>

Кравчук Л.В.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри гуманітарних
дисциплін
Відокремленого підрозділу
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
«Бережанський агротехнічний інститут»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Системою шкільної освіти передбачено використання цілої низки інструментів, які повинні сприяти ефективному функціонуванню складного освітнього механізму. Серед них провідна роль належить підручнику як основному засобу навчання. Майже всі дослідники, котрі працюють над проблемою шкільного підручника, стверджують, що він має бути моделлю системи навчання, передбаченої на певному етапі або в певному класі.

Історія створення шкільного підручника сягає середньовіччя, часів діяльності геніального чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592–1670), який створив перший ілюстрований підручник «Світ чуттєвих речей у малюнках». Саме ця книга була дороговказом у подальшій педагогічній теорії та практиці розвитку шкільного підручника, визначала основні теоретичні принципи його побудови, більшість із яких актуальна й сьогодні. Це насамперед науковість і посиленість

підручника, а також вимоги до його форми і місця у навчальному процесі.

Аналіз літератури із проблеми підручникотворення в Україні досліджуваного періоду [1–12] засвідчив нерівномірність розвитку теорії шкільного підручника на різних етапах формування педагогічної думки, а також залежність цієї галузі від усвідомлення ролі й місця підручника у навчально-виховному процесі на конкретному етапі розвитку педагогіки та школи. Наша мета – привернути увагу до цікавої, маловивченої сторінки в історії шкільного підручника іноземної мови 1949–2000 рр.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Концепція шкільного підручника висвітлена у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема конструювання змісту підручників з іноземної мови вивчали Н.П. Басай, Л.В. Биркун, Т.П. Бевзенко, О.Д. Карп'юк, Ю.М. Клименко, О.І. Литвинюк, Р.Ю. Мартинова, А.М. Несвіт, В.М. Плахотник, Т.К. Полонська, В.Г. Редько, Т.Л. Сірик, О.Т. Тімченко; сутність підручника, його структуру та функціональне забезпечення – В.Г. Бейлінсон, В.П. Безпалько, Д.Д. Зуєв, І.Я. Лернер, В. Оконь, А.Й. Сиротенко, І.П. Товпинець, В.С. Цетлін, Г. Шульце та ін.; роль і місце книги у навчальному процесі – Ю.К. Бабанський, О.Я. Савченко, М.М. Скаткін, Н.Ф. Тализіна та ін.; підручник у системі навчально-методичного комплексу – Т.М. Байбара, Н.М. Бібік, О.А. Біда, С.Г. Шаповаленко та ін.; відображення у підручнику змісту освіти з урахуванням особливостей навчального предмета – М.І. Бурда, Л.Я. Зоріна та ін.; особливості підручника для початкової школи – Л.В. Занков, Я.П. Кодлюк, А.В. Полякова, О.Я. Савченко; аналіз та оцінювання шкільних підручників – Н.М. Буринська, Ф.-М. Жерар, Л.Я. Зоріна, К. Роеж'єр, В.С. Черепанов та ін.

Мета статті – проаналізувати шкільну навчальну літературу з іноземних мов другої половини ХХ ст.; простежити еволюцію вітчизняного підручникотворення крізь призму історико-педагогічних і соціальних реалій; виокремити пріоритетні цінності та методичні прорахунки їх побудови; провести аналіз підручничого забезпечення навчального предмета «Іноземна мова» для загальноосвітньої школи України 1949–2000 рр.

Виклад основного матеріалу. Освітні реформи кінця 50–60-х рр. ХХ ст. зумовили поетапне, планове впровадження у шкільну практику нового змісту загальної середньої освіти, котрий передбачав перехід на нові навчальні плани та програми, розробку підручників, експериментальну перевірку запланованих ідей і методів у шкільній практиці.

Як зазначає Л.В. Пироженко [8], у середині 60-х рр. було розпочато активну роботу над створенням нових шкільних підручників. Зокрема,

у 1966 р., відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР № 296 від 12 травня 1967 р. «Про проведення закритого конкурсу на створення шкільних підручників» Міністерством освіти Української РСР було проведено конкурс, до якого залучили 157 авторів (67 авторських колективів), серед яких були співробітники академії наук УРСР, викладачі вишів і педучилищ, досвідчені вчителі, працівники Міністерства освіти УРСР та ін. Усього було створено 26 найменувань підручників (у т. ч. з іноземної мови) для шкіл з українською і російською мовами навчання. Колегія Міністерства освіти розглянула результати конкурсу та затвердила до видання лише 17 підручників. Інші були повернені на доопрацювання та повторне рецензування [8, с. 42].

Попри активну роботу численних авторських колективів над створенням підручників, якість навчальних книг залишалася низькою. Через стислі терміни роботи, масштабність впровадження, необхідність перекладу значної частини підручників із російської мови українською останні містили багато недоліків. Окрім того, паралельно з підручниками доопрацьовувалися і змінювалися навчальні програми, через що підручники не завжди відображали зміст цих документів [8].

Проблема якості підручників стала настільки суспільно значущою, що у серпні 1969 р. вийшла Постанова Ради Міністрів УРСР «Про запровадження чотирьох премій за створення підручників для вищих, середніх спеціальних і середніх навчальних закладів». Одна з цих премій мала щорічно присуджуватися за створення підручників для загальноосвітньої школи. На засіданні колегії Міністерства освіти УРСР від 4 лютого 1976 р. М.Д. Ярмаченко, директор Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, зауважив, що поряд із загальними позитивними результатами переходу на нові програми та підручники виявилися серйозні недоліки, упущення та невирішені питання. Це негативно позначилося на стані викладання, рівні якості знань учнів, тому необхідно провести роботу щодо усунення цих прорахунків. Серйозної переробки, за словами вченого, потребували підручники з іноземних мов, біології, математики, фізики та інших дисциплін [5, с. 82].

У зв'язку з потребою прискорення розробки і розповсюдження підручників, які би повною мірою забезпечили реалізацію нового змісту освіти у шкільну практику, 5 липня 1967 р. Рада Міністрів СРСР видала постанову № 430 «Про заходи щодо покращення підготовки і видання шкільних підручників і забезпечення ними учнів загальноосвітніх шкіл Української РСР» [5, с. 85], у котрій зобов'язала Міністерство освіти УРСР та Академію педагогічних наук УРСР організувати підготовку рукописів належного наукового та методичного рівня і їх видання до 1970/71 н. р. У зв'язку з цим вказані установи мали розробити критерії

оцінювання якості шкільних підручників і методичних посібників. Міністерству освіти УРСР надавалися широкі повноваження у проведенні відкритих і закритих конкурсів на створення навчальних книг.

У зазначеній постанові було наказано прискорити процес створення стабільних підручників і, починаючи з 1970/71 н. р., започаткувати у школах бібліотечні фонди. Наголошувалося на необхідності покращення оформлення підручників, шрифту, ілюстрацій і якості паперу, оскільки через брак коштів значна частина книг друкувалася на неякісному папері, у м'яких обкладинках, що скорочувало термін їхнього ужитку та робило недоцільним залучення до бібліотечних фондів для повторного використання. Рекомендувалося стабільні підручники друкувати на якісному папері, у твердих обкладинках і лише кольоровим принтом. Наголошувалося, що видання підручників в Україні завдає щорічно близько 1 млн збитків (у загальноосвітніх школах України у 1970/71 н. р. навчалася 8,5 млн учнів, яким потрібно близько 70 млн примірників підручників) [5, с. 88].

Проблему забезпечення навчального процесу стабільними підручниками не було вирішено і в середині 70-х рр. Згідно з розпорядженням [70] загальноосвітні школи України до 1974/75 н. р. повністю перейшли на нові підручники, однак у процесі навчання з'явилося стільки зауважень, що навчальні книги довелося доопрацьовувати ще протягом двох років, а це стримувало їх масовий тираж.

У період 1950–1960 рр. підручник часто розглядався як інструмент, за допомогою якого учитель навчає і виховує учнів, організовує їхню навчальну діяльність. Текстовий та ілюстративний матеріал у навчальних книгах мав виразний ідеологічний характер, завдання часто прив'язували до основних положень комуністичної ідеології. Однак спостерігалася певна позитивна тенденція, властива тогочасним навчальним виданням, зокрема вартою уваги вважаємо виховну спрямованість підручників (етикоморальну, трудову тощо). Їм відповідало і змістове наповнення сюжетних завдань. Крім вузькопрофесійних виховних функцій, ці підручники забезпечували знаннями про працю, дружбу, мир і т. ін. [6].

Проаналізуємо підручникове забезпечення загальноосвітньої школи з навчального предмета «Іноземна мова» (1949–2001).

Основною шкільною навчальною літературою з іноземних мов впродовж 1949–1970 рр. слугували підручники з англійської мови О.В. Белової, Л.Р. Тодд (5–11 класи), Н.О. Єгунової, Є.Г. Прохорової, М.Я. Ривкіної (5–11 класи); німецької – Н.А. Бергмана (5–11 класи), М.М. Петренка, М.В. Ястржембської (5–11 класи); французької – А.С. Шкляєвої (5–11 класи); іспанської – В.О. Білоусової (5–11 класи).

Протягом 1971–1993 рр. учні користувалися підручниками з англійської мови А.П. Старкова,

Р.Р. Діксона, Б.С. Островського (5–11 класи) й альтернативним підручником Г.М. Уайзера; німецької мови – Н.П. Басай (2–11 класи), І.Л. Бім (5–11 класи); французької – Т.А. Угримової (5–11 класи), А.С. Шкляєвої, іспанської – В.О. Білоусової (5–11 класи), В.Г. Редька (5–11 класи).

У період 1990–2001 рр. з'являється серія підручників з англійської мови Т.Л. Сірик (5–11 класи), Н.К. Скляренко (5–11 класи), В.М. Плахотника, Т.К. Полонської, Р.Ю. Мартинової (1–11 класи); експериментальні підручники з англійської – Т.П. Бевзенко (5–11 класи), О.І. Литвинюк (5–11 класи); підручники для шкіл із поглибленим вивченням англійської мови авторів О.О. Коломінової (1–11 класи), А.Ф. Гергель (1–5 класи), М.С. Шпанька (10–11 класи). Німецьку мову учні вивчали за підручниками І.Л. Бім (2–11 класи), французьку – А.Т. Тимченка (2–11 клас), іспанську – В.Г. Редька (2–11 класи) [9, с. 49].

На основі аналізу джерельної бази можна простежити певну еволюцію в підручникотворенні з цього предмета. Так, наприклад, підручники з англійської мови для 7–8 класів авторів О.В. Белової, Л.Р. Тодд витримали 11 видань (1954–1968). Книги для 5–8 класів Н.О. Єгунової, Є.Г. Прохорової, М.Я. Ривкіної в період 1960–1970-х рр. повторно видавалися 4 рази, як і А.П. Старкова (1976–1993).

Аналіз підручників з іноземних мов досліджуваного періоду дає підстави констатувати, що практика підручникотворення розвивалася висхідною лінією і мала позитивну динаміку. Так, у 60-х рр. ХХ ст. було укладено та видано 55 підручників. Щоправда, у 70-х рр. темп розвитку цієї галузі дещо сповільнюється. Зазначений факт пояснюється декількома причинами: по-перше, ще не запрацювала на повну потужність вітчизняна науково-методична думка; по-друге, активно перевидавали підручники з іноземної мови російських авторів (наприклад, підручник з англійської мови (5–10 класи) автора А.П. Старкова упродовж 17 років був основною книгою, перекладеною з російської мови); по-третє, у цей період йшли активні творчо-наукові пошуки підвищення якості підручників. Певна позитивна динаміка простежується також стосовно якісних результатів практики підручникотворення: автори прагнули, щоб зміст підручників відповідав змісту навчальної програми, основним напрямом переорієнтації цілей навчання іноземних мов [9, с. 82].

Висновки. Аналіз підручничкового забезпечення навчального предмета «Іноземна мова» для загальноосвітньої школи України 1949–1970 рр. засвідчив наявність у навчальних книгах значних прорахунків: виклад навчального матеріалу не відповідав послідовності, встановленій програмами; невиразні, сірі ілюстрації, сірий або жовтий папір книг, що не сприяли вихованню естетичних смаків і

не враховували вікових потреб учнів; текстовий та ілюстративний матеріал мав виразний ідеологічний характер, завдання часто «прив'язували» до основних положень комуністичної ідеології; характерною була наявність русизмів і помилок перекладу (з російської мови українською).

У 1971–1990 рр. відбувся повний перехід школи на нові стабільні підручники; у змісті навчальних книг переважають вправи на засвоєння лексичного матеріалу (а не граматичного), урізноманітнюються діалоги, тематика текстів для читання; створюються посібники з іноземних мов для учнів.

У період державної незалежності України з'являється варіативна навчальна література, посилюється її комунікативна спрямованість; створюються підручники з іноземних мов для початкової школи, посібники й аудіокниги прискореного навчання іноземних мов; з'являються перші електронні підручники.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ветохов О.М. Розвиток психології навчання іноземних мов у 70-ті роки ХХ ст. *Історія педагогіки, психології, освіти*. 1999. № 4. С. 138–145.
2. Жосан О.Е. Тенденції розвитку шкільної навчальної літератури в Україні (20-ті – 80-ті роки ХХ століття) : монографія. Кіровоград : Ексклюзив-Систем, 2013. 656 с.
3. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. Москва : Изд-во Известия советских депутатов трудящихся СССР, 1958. 30 с.
4. ІЗМОУ № 7–8, № 28, 1964/65 рр.
5. ІЗМОУ № 11–12, № 28, 1969/70 рр.
6. Кравчук Л.В. Практика шкільного підручкотворення з іноземної мови другої половини ХХ ст. *Актуальні проблеми сучасного підручкотворення* : матеріали восьмої міжнародної науково-практичної конференції (12–14 грудня 2012 р.) / за ред. Л. Лорецької. Кіровоград, 2012. С. 36–40.
7. Кодлюк Я.П. Теорія і практика підручкотворення в початковій освіті: підручник для магістрантів та студентів педагогічних факультетів. Київ : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
8. Пироженко Л.В. Проблеми підручкотворення у період реформування змісту загальноосвітньої школи (1964–1976 рр.). *Філософія. Педагогіка. Суспільство* : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. 2011. № 1. С. 42–46.